

УДК 316.752(=163.41)(497.115)
398(=163.41)(497.115)
82:929 Поповић З.
39:929 Урошевић А.
doi: 10.5937/bastina30-29106

Прегледни рад

Бранкица В. ПОПОВИЋ*

Филозофски факултет Универзитета у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
Катедра за филозофију

МОЗАИК ИСКОНСКИХ КУЛТУРНИХ ВРЕДНОСТИ СРБА КОСОВСКОГ ПОМОРАВЉА

Айсѝракѝ: Обичајност, као друштвени феномен, у првом плану значи постојање реда и морала у некој заједници људи, која претпоставља унапред одређено владање, понашање и поштовање његових специфичних неписаних закона. Специфичне карактеристике и манифестације међуљудских односа и понашања видљиве су у њиховом говору, стваралаштву и уметничком изразу, архитектури и култури становања, начину одевања и израде свечаних ношњи, затим у светковању породичних, црквених, школских и осталих празника и догађаја. Богатство и разноврсност таквих особина и обичаја постаје критеријум развијености етичке свести једног друштва, једне личности или породице као и мерило нивоа њихове културе. Слобода моралне личности огледа се, поред добре воље и у исправном односу и разумевању обичајних манифестација и њима условљеним емоцијама припадника једне друштвене заједнице. Свака култура развија своју сопствену духовну и материјалну баштину и на тај начин дефинише свој идентитет и карактер, као сопствени начин разумевања света. Срби Косовског Поморавља су предани чувари све српске историјске традиције, посебно оне о Косову. На том судбинском задатку редовно су имали потпору у својој цркви и свештенству као и у преданом раду и стваралаштву својих учитеља, попут Зарије Поповића и Атанасија Урошевића.

Кључне речи: култура, уметност, народно стваралаштво, слобода, Косовско Поморавље, Драганац, Зарија Поповић, Атанасије Урошевић.

ДРУШТВЕНО ИСТОРИЈСКЕ ПРИЛИКЕ

Косовско Поморавље је аутентична позорница на којој се кроз векове одигравају за српски етнос важни историјски догађаји. Истовремено је то својеврсна мултиетничка позорница битисања српског народа и његовог саодноса и својеврсног културног прожимања са осталим етничким групацијама.

* Ванредни професор, brankicaporovic69@gmail.com

У време средњевековне српске државе Косовско Поморавље је представљало значајан економски, духовни и културни центар. Манастири и цркве, задужбине светих српских краљева као што су Бинач, Убожац, Тамница, Драганац и други, знамените личности и надамсе живописно и раскошно народно стваралаштво, које у свом богатству и сјају живи и у данашњим (не)приликама, огледало су стања духа српског народа на овим просторима. То све чини културни мозаик и искон правих вредности српске културно-просветне делатности и баштине која плени душу феноменом свог трајања.

Посматрано из географско - политичког аспекта, Косовско Поморавље представља својеврсну тромеђу Македоније, Јужне Србије (Јабланице и Пчиње) и Косова. Оно се простире између планина Скопске Црне Горе (Карадага) и Новог Брда, док га отвореност према Шар Планини природно надовезује на косовску равницу (Косово Поље).

Вековна притешњеност у слободи и егзистенцији Срба овог поднебља морала је резултирати многим негативним појавама (зулумима). Скоро сви манастири су порушени, народ поробљаван, расељаван и изморен. Међутим, поред свих негативних последица плодна моравска равница и живописни амбијент подстицали су надахнућа за аутентичним духовним стваралаштвом. Оно се испољава кроз време у широкој лепези облика израза жеља, стремљења, делања и надања човека Косовског Поморавља а све то у циљу очувања и надградње своје народне баштине. О томе су писали знаменити Срби овог поднебља међу којима се истичу следећи: Зарија Поповић, Атанасије Урошевић, Владимир Цветановић и велики број других афирмисаних стваралаца.

Косовско Поморавље је између два светска рата чинило Гњилански срез, један од највећих у Југославији (1.472 км²) који се граничи са општинама: Прешево, Куманово, Скопље, Качаник, Урошевац, Липљан, Приштина, Лесковац, Медвеђа, Бујановац и Врање. То је изворишни део најдуже српске реке Велике Мораве, која свој ток започиње од вода са косовских страна падина Скопске Црне Горе. У овом делу Морава се назива Биначка („Бинач Морава“, назив из XIV века) зато што је село Бинач прво насеље кроз које она тече као формирана река. Поред бројних притока у њу се улива Новобрдска Крива Река и то у непосредној близини административне границе Републике Србије и њене Аутономне Покрајине Косова и Метохије, до пре пар година, Зоне УНМИК одговорности. По правилима и логици живота, уз ове реке и њихове притоке налазе се највећа насеља и путеви који их повезују: Косовска Витина, Косовска Каменица, Ранилуг, Гњилане и друга у којима се налазе и административне управе и остале виталне државне институције. Ново Брдо је најславнији средњевековни рударски град на Балкану, који се развио од времена владавине српског краља Милутина (Станковић, Б. 1994). У њему је владао ред о коме се бринула градска управа

са кнезом на челу. Док је за време кнеза Лазара Хребељановића на челу града био кефалија, касније по налогу деспота Стефана Лазаревића постављен је и војвода са највишом функцијом власти. Према наводима Богомира Б. Станковића, на улицама овога града чули су се језици бројних народа: Саса, Дубровчана, Јевреја, Италијана и других који су налазили привредни интерес у њему. Био је то космополитски град, јер се у њему живело и привређивало са пуном правном заштитом и слободом. Све то је пружало могућност да град досегне највиши економски процват, наметнувши се као привредни, рударски и трговински центар између приморских градова и оних у унутрашњости Балкана. Ново Брдо се налази у подножју „старог града“, око рударских копова злата, сребра и других који су отворени на почетку XIV века. Покушаји да се оживи рудник у каснијим вековима нису успели (због пада рударства као привредне гране), па самим тим ни жеља мештана за његово оживљавање се није остварила. Уместо тога Ново Брдо је окружено сточарским и пољопривредним насељима. Историјски гледано, са великом најездом турских освајача у европске хришћанске државе истовремено се почиње са радовима на утврђивању града. Ти радови су извођени кулуком српског сеоског становништва веома дуго, да би били завршени за време деспота Ђурђа Бранковића. Они су резултирали величанственом градском тврђавом (која је у време разних зулумчара деловала застрашујуће на освајаче). У околини Новог Брда су подигнута мања утврђења и насеља: Стража, Прилепац, Призренац и друга. Прилепац који се налази у долини Прилепничке реке, притоке Биначке Мораве а у подножју брда Чарапон, родно је место кнеза Лазара Хребељановића.

До стварања сопствене државе Срби са овог простора ће служити Византији, доприносећи њеној економској и војној моћи. Са стварањем српске државе у Рашкој, Косовско Поморавље долази у њен састав под жупаном Вуканом, који је 1093. дошао преко Врања и запосео ове крајеве све до Скопља. Али такво стање је било кратког века, јер ће Византија након годину дана поново освојити ове крајеве. Крајем 1189. Стефан Немања заузима пределе Доње и Горње Мораве, али их већ наредне 1190. у рату са Византијом губи. За време владавине Стефана Првовенчаног Косовско Поморавље биће у саставу српске државе чије границе се временом померају ка југу и истоку и већ за време краља Милутина (1282–1321) ова област бива у средишту државе, све до косовске битке 1389. године. Након тога ови предели остали су у саставу вазалне Србије, све до пада Новог Брда.

Шта се све догађало у дугом периоду турске окупације и шта је све српски народ морао да истрпи прилично је познато. Народ је истрајао и одржао се захваљујући мудрој деловању српске православне цркве, подједнако са високом свешћу косовских Моравца о српском етносу. Скоро сви манастири у Косовском Поморављу су након пада Новог Брда (1455. године)

порушени, народ поробљен, а здрава мушка чељад одвођена насилно у јаничаре. На срећу, захваљујући јаком слободарском духу који краси Србе из Косовског Поморавља, овај народ није препуштао своје светиње у заборав и онда када су до темеља рушене и паљене, иначе како би живео и одржао се, до дана данашњих! Вековима се долазило на рушевине од камена и на остацима зидова олтара палило свеће, кадило тамјаном, молило се, лило сузе, целивало, тешило, снажило, надало се и радовало новом животу.

ДРАГАНАЦ

Манастир Драганац налази се у подножју Новог Брда, на само неколико километара од Прилепца, родног места кнеза Лазара Хребељановића, сада села Прилепнице, које је настањено искључиво Албанцима. Он је једини живи саборни духовни центар на источном делу Косова који је настањен монасима. Посвећен је Сабору Светих Архангела Михаила и Гаврила. Када се прилази овој светињи, већ успут, у амбијенту исконске природе, осећа се присуство Свевишњег. На уласку у манастир Драганац жуборе два слапа исцелитељске воде за коју народ верује да помаже побољшању вида („добра за очи“ како говори локално становништво). Игуман манастира, отац Кирило, замонашен у Високим Дечанима, врло брзо је одређен од стране црквених власти за старешину манастира Драганац. Он казује да је тај благослов примио са радошћу и без поговора „иако никад до тада није чуо за ову светињу, нити био у ове крајеве Косова“.

Народ овог краја, по предању зна да је манастир Драганац подигао кнез Лазар, а назив је добио по његовој ћерци Драгани. Кнез Лазар, према казивању С. Милеуснића (Милеуснић, 1999: 170), помиње овај манастир 1381. године у својој даровној повељи приликом оснивања властелинства манастира Раваница. Међутим, постоје и друга мишљења по овом питању: тако се у „Цариградском Гласнику“ из 1904 год. наводи да је Драганац задужбина краља Милутина Немањића, док Милош С. Милојевић истиче да је храм Св. Архангела Михајла и Гаврила задужбина Константина, сина краља Милутина (Милојевић, 1881: 69). За потребе обнављања манастира Драганца, у селу Стража, 18. маја 1865. године састали су се околни народни прваци с намером да подигну нову цркву у Драганцу. Том приликом је састављено писмо и послато Његовој Светости и господару Кнежевине Србије; његовом Високопреосвештенству Господину Митрополиту, и славноме царско-руском конзулату, милостиње ради за обнављање манастира Драганца. У писму се између осталог наводи да се два пута у години народ скупљао на саборима Св. Архангела Гаврила, као што је случај и данас. На сабор долазе људи чак од 10 и 12 сати удаљених од манастира.

Тога дана се скупи више од две хиљаде душа, где се понајвише исцељују они који очима болују. Осим тога нема дана у години када нема десет до двадесет душа.

Већ исте 1865. год. у септембру месецу српски прваци са јерејем Димитријем Арсићем примају послату помоћ од 100 царских дуката за обнову манастира Драганца од хришћанског терзије из Приштине Стефана Марковића. Уследиле су бројне донације разних угледних занатлија из ближе и шире околине. О овој светињи пише и српски конзул Тодор Станковић о томе како је црква подигнута на развалинама старе цркве 1868. а посвећена је Сабору Архангела Михајла и Гаврила. Освећење манастира Драганаца је обавио Вис. Г. Митрополит Дионисије, 14. априла 1900. године. Ево шта о томе каже Аритон Филковић: „Народ је непрестано силазио са планина и скупљао се око манастира тако да је силан свет испунио двориште манастира, али се томе не треба чудити, јер ови наши планинци још нису били видели свог омиљеног Архипастира, а ово им је прилика била добродошла да своју давнашњу жељу испуне“. (Филковић, 1900: 19) Освећењу се приступило у 12 сати, када је митрополит у пратњи попова и учитеља ушао у олтар. При трократном обилажењу око цркве пратило га је друштво учитеља и грађана, да би потом митрополит ушао у олтар и свечано одслужио литургију.

Када је срушен манастир Бинач 1999. јеромонах Антоније, игуман овог манастира и јеромонах Исидор, по благослову његовог преосвештенства господина Артемија, прелазе у манастир Драганац, где је био само отац Кирило. Са собом су донели мошти Св. Мученика Јакова Персијанца. Други део моштију преноси игуманија Катарина у манастир Кончуљ код Рашке.

За све време страдања нашег народа од 1999. године па надаље, настојатељ манастира Драганац био је отац Кирило, јеромонах. У најгоре време обилазио је српска села и био уз народ. Највеће искушење је било приликом повлачења наше војске упоредо са чим је наступао период најезде и зулума Албанаца. Народ се поколебао и из многих места пошао у колективну селидбу. Јеромонах Кирило је излазио пред колоне одлазећих очајника, прекрстио би се и тражио да се врате. На вапај „немамо куд, оче Кирило, једино да идемо у мир и да се удавимо“ отац Кирило их је снажио да се врате у своје домове речима: „даће Бог да се смири, ова села су велика и не смеју лако поклекнути!“ (Из разговора са Оцем Кирилом, на дан манастирске славе Св. Архангела Гаврила, 26. јула 2012 у манастиру Драганцу.) Мештани су послушали духовника и одустали од селидбе. У оближњим селима Кусцу, Пасјану, Коретишту, Станишору и осталим, по црквама њиховим заветовао је многе овдашње Србе, да остану на огњишту. Стога је велика заслуга оца Кирила што су и ова села опстала. Постоји још много прича о његовом несебичном ангажовању да народу помогне да остане на вековним

огњиштима, да се обожи и сложи. Лично тешући камен и зидајући, изградио је нове конаке, звонару и порту у старинском стилу, зграду за госте на улазној згради са капијом...

РУКЕ СНАЖНЕ ЧИЛЕ

Од давнина сѝрејњом дрхѝи народ мој,
 Шѝио Изморником ѝече сѝуден зној!?!
 Ко кад ѝусѝа маѝла Косовска, хладна,
 Леги воћке ране и нејака сѝабла!
 Тако Душа народна неѝресѝано сѝрага!
 Од зулума и јага злих времена,
 Муке и невоље шѝио нам донеше ѝуђа ѝлемена,
 Кад нашом земљом и народом завладаше,
 Боѝа нашеѝ убиѝи нам хѝедише.
 Ал од Божје силе изнемоѝише.
 Ко блаѝородна јабука нека на раскрићу века,
 Шѝио је задоји и најѝји ѝиѝа река,
 Од олује ѝроѝона и ѝвозденоѝ ѝрада,
 Раскошина јој и ѝздава крошња сѝрага,
 Тако Душа недужна, млада, ѝужѝи своја сѝага.
 Од ѝакосѝи и злобе рода своѝа, ѝе јага,
 Шѝио заборавише Боѝа своѝа и Светѝоѝа,
 Свуд около са каменѝ кула чују се клеѝѝе,
 Ниче ѝуѝо ѝрње, само рушевине и камење,
 Ал ѝио камење злаѝноѝ ѝрада скрива нам Предање.
 Са ѝагина славноѝ ѝрада из свеѝ ѝласа,
 Горска вила дивноѝ сѝаса,
 Радосну весѝ – Јеванђеље Косовским Поморављем заѝаласа:
 Срце једно ѝуно Хрисѝиом, ѝреѝолемо,
 Оживе и обнови свеѝио нам месѝио дрвно.
 Посла нам ѝа Хрисѝиова кућа мила да у невољи беседи:
 „Срби, браћо, не дој ѝе се, Боѝ је с нама.
 Кад је Боѝ с нама, ко ће ѝроѝив нас,
 Свака сила је за време, Божја увек и до века,
 Боѝ нас Србе ѝуди, на ѝокајање чека“.
 Ој Косово, моје живо врело,
 Видовдане, моје дисѝире очи,
 И ѝиѝи Мораво, моје ѝрло бело,
 Веселом ѝесмом зајубори, ѝоскочи,
 У заѝрљај духовника нашеѝ мила,
 Монаха, слуѝе Божјеѝ оца Кирила,
 Да нам мир, ѝубав и слоѝа рашире крила.
 Да вечно живи Морава наша драѝа,
 И сва брда злаѝина, сѝара, сѝироѝа,
 Колевка је ѝио моѝа рода и мајка мила,
 Док је чува и милује рука једна чила.

НА ИЗВОРУ МОРАВЕ

Срби Косовског Поморавља су, према наводима Атанасија Урошевића и Јована Цвијића, очували све српске историјске традиције, посебно оне о Косову. Некада уз гусле којих је сад нестало, а сада без гусала, они певају јуначке народне песме о косовском боју. Поред ових веома су заступљене и изворне народне песме које опевају љубав и домаћи живот. Срби Косовског Поморавља знали су, дакле, за своју прошлост, знали за изгубљено царство на Косову, али због вековног притиска и окупације они се нису смели називати својим народним именом. Срби су до средине 19. века били само Рисјани или Каури, док је народно име остало само предање. Од тог периода настаје буђење националне свести у овим областима и наравно тиме се почело поново употребљавати име Срби, али је и то било ограничено. Горњморавци су били и сувише потлачени и као да су изгубили сваку отпорност, док су се Изморничани боље држали. Живећи сконцентрисано у великој српској групи, они су били отпорнији, жилавији и бунтовнији. Доказ томе је што се у овим селима Албанци нису насељавали. Међутим, за последњих тридесетак година ова традиција је прекинута у изморничком селу Петровцу које се налази у подножју Лазаревог Прилепца. Било је то једно од најлепших српских села на Морави које своје име носи по црквеној слави Петровдану (која се слави усред лета, 12. јула, када Сунце најјаче греје, па се у овом крају тај период године зове још и Петрове врелине, насупротив Савиним љутинама, по Савиндану, 27. јануара). Одувек је то био један од најсвечанијих дана за целокупно српство овог краја. И „моравци“ и „планинци“ тога дана облачили су своја свечана одећа, одлазили у Петровце и сусретали се на сабору у прелепом амбијенту цркве Св. Петра. Нажалост, Срби овог села су се у наведеном периоду исељавали тако да данас нема ни једне српске душе у њему а црква Св. Петра је порушена. Слично се десило са још једним моравским селом које се природно надовезује на Петровце (сада албански Petrit). Наиме, село Добрчане (турски Dobrgan) је не тако давно било пример мирног битисања и суживота Турака, Срба, Цигана и Шиптара и као такво представљало је истинску мултиетничку заједницу. Сада у њему живе само Албанци а надалеко чувена црква Св. Петке је порушена у сукобима 1999. године.

Аутентично народно стваралаштво косовских Моравца веома је богато и успева да остане као такво и у најновије време. Посебно се одржала лирска народна песма, и то највише љубавна и породична, али и она везана за разне, посебно за сватовске обичаје. Млађе генерације иако се по природи ствари окрећу новокомпонованим и осталим песмама, добро знају и радо певају изворне песме из свог краја. Познати тематски циклус љубавних песама у којима се говори о удаји на далеко и без питања девојке веома је

присутан и у Косовском Поморављу. Реч је о временима када су се млади веома мало питали о својој судбини и будућем животу. Из богатог и широког круга ових песама издвојићемо једну мање познату песму која се у зави-чају кнеза Лазара и данас добро чува и често чује. Ево стихова те песме:

*Анђелин девојче, шћо си
наљућено џанум,
Ја сам наљућено на ѿуј сћару
мајку,
Ја сам наљућено на шћої сћарої
шћайка,
Шћо ме мене дали врло на далеко.

Врло на далеко, у кућу їолему.
Туђа је кућа їајле їолемо,
Г'ајле їолемо, шћуїа їолема,
Туїа їолема, дрїїа їолема!
Туђи су људи їајле їолемо! (Народни їевач)*

Још једна свадбарска песма из овог краја, радо певана како у прошлим тако и у новијим временима говори о преданости невесте новој кући и домаћину:
У село, у село кавїа мори їолема

*Девей се браїа делише,
Најмладої браїа женише,
Викаше сесћру на свадбу,
Не моїу браїше море да дођем,
Мушко ми чедо на їруди,
Голема њива на руке,
Свекрва, кучка їолема! (Народни їевач)*

Скоро да нигде у Србији, па зашто не рећи и у Европи, нису у толиком обиму и раскошној лепоти сачувани и обогаћени народни обичаји, посебно они свадбарски, као што је то случај у Косовском Поморављу. Тако високој квалификацији вредности народних обичај и традиције доприноси, пре свега изузетно уметничко стваралаштво при изради свечане свадбарске одеће, којим се жене и девојке овог краја већ вековима баве. Необично леп и скоро нестваран је призор српске сеоске свадбе у Косовском Поморављу у свом сјају, свечаности, достојанству и озбиљности догађаја који изазива дивљење и заслужује поштовање. Овде је уметност у служби живота. Оскудица у пукој егзистенцији и слободи надомештена је и испуњена феноменом исконске лепоте и богатством доживљаја у финој форми уметничког битисања.

Савремени услови живота и нови облици уметности све више потискују фолклор, па се он у свој пуноћи израза може срести само у неким нашим крајевима. Косовско Поморавље (Морава на извору) представља истинску позорницу на којој се редовно одигравају аутентични народни обичаји,

међу којима свадбарски обичаји имају доминантно место. То, само по себи, говори о израженој потреби народа, притиснутог бременом угрожености пуке слободе и егзистенције, да опстане како у физичком, тако и у духовном смислу. Формулу вековног опстајања у околностима оскудице основних животних вредности на овим просторима српски етнос је нашао у финој форми битисања, испуњеној феноменом исконске лепоте и богатством доживљаја.

Уопштено говорећи, наши свадбени обичаји представљају сплет врло старих творевина српскога народнога духа које су вековима настајале на темељима самога живота, али и суживота са другим народима (у нашем случају са турским, македонским и албанским). Феномен свадбених обичаја постао је предметом како етнографских наука, историје усмене књижевности, етномузикологије тако и етичких истраживања и промишљања његовог првобитног значења, порекла и промена кроз које је пролазио. Пример проучавања свадбених обичаја у Срба налазимо у књизи „Наш народни живот“ Тихомира Ђорђевића, где се, како сам аутор истиче, о њима први пут говори у једном опширном облику. „Нема народа на земљи код кога се о свадби не би вршили ма какви обичаји. Значење тих обичаја је врло различито: неким се ојачава брачна веза младенаца, неким се младенци штите од злих очију (урока), злих бића и чини, неким се изгоне из њих демони, неким се обезбеђује пород и угодан живот у браку, неким се призивају божанства да младенцима даду добру срећу и тако даље. И у нашем народу се врше о свадби врло многи обичаји. Њихово је значење исто или слично значењу свадбених обичаја код других народа“ (Ђорђевић, 1984: 253).

Већим својим делом свадбени обичаји представљају облике древних радњи којима се симболично представља и ојачава будућа заједница двоје младих. „Нестају песме народне, приче, кола, обичаји. Време их неумитно односи собом и замењује новим облицима уметности. Прети заборав фолклору“ (Марковић, 1969: 7). Наиме, ови обичаји су толико заступљени и уткани у биће „Мораваца“ да се, кроз богатство и аутентичност изражавају свадбених обичаја, изражава и највећи део културног стваралаштва српског народа овога поднебља. Зато овај рад представља искру подстрека очувању оне наше народне традиције на Косову која нас вековима жари, греје наду и крепи снагу да истрајемо пред новим искушењима која живот носи.

У претходним редовима је представљен само део културног битисања српскога народа Косовског Поморавља кроз векове, које је, на радост и понос нових нараштаја, веома присутно и у овој нашој садашњости. Овде је уметност у служби живота. Оскудица у пукој слободи испуњена је феноменом народног стваралаштва и богатством доживљаја у финој форми уметничког битисања. Појам човека довршава јединство реалности, материје и форме, спонтаности и нужности, патње и слободе. По својој суштини ум

уклања границе оних искључивих снага које остављају људску природу не-савршеном а уметност је заједнички органон оба нагона, за формом и материјом, тј, нагон за игром, која не присиљава. Пошто се душа при посматрању лепог налази у вакууму између потребе и закона који је разлажу, сада се ослобађа стеге и једног и другог. Јер човек се игра само када је човек у пуном смислу, и он је само онда човек када се игра. (Šiler, 2007: 152) Уметност је, од самог чина настанка у праисторији човека, средство обликовања друштвене стварности и творења човека, откривања смисла његове егзистенције. Такође, уметност је родни појам и сама стварност магијске радње архајског човека (Hauzer, 1966: 6–7), при чему границе између уметности и стварности не постоје.

ДВА ПРОСВЕТИТЕЉСКА ДИВА

„Напредак у свим областима човековог живота и рада остварује се захваљујући открићима, иновацијама и проналасцима. Основне карактеристике савременог доба су промена и образовање. образовање се у савременом свету усмерава ка будућности, ка научном, технолошком, економском и културном развоју“ (Минић, 2020: 373). На срећу, такав развој истовремено доприноси расветљавању ближе и даље прошлости која нам са своје стране помаже у решавању савремених проблема и дилема. Научно стваралаштво академика Атанасија Урошевића и уметнички домети Зарија Поповића сведоче о непроцењивом доприносу у очувању виталних вредности нашег народа.

ЗАРИЈА ПОПОВИЋ (1856–1934)

Учитељ и приповедач Зарија Р. Поповић био је вечни заљубљеник у завичај и страсни борац за Мајку Србију. Иако далеко од родног краја, у Првом светском рату међу војницима на Крфу, он је дубоко носио неки лични печат, као дубоку тајну, свој младалачки занос, недосневани сан, истинску одушевљеност, љубав и тугу према завичају и људима из свог времена. Према писању професора Владимира Цветановића Зарија Р. Поповић (Цветановић, 2000: 70) је сликар живота Срба Косоваца под турском влашћу а његово књижевно дело представља значајан уметнички документ о српском живљу на овим просторима, посебно у Косовском Поморављу, с краја деветнаестог и прве половине двадесетог века. Он је, са својим приповедачким стваралаштвом, први српски писац реалиста овог дела Србије, онај који је „и усвоје време и данас остао најпознатији као књижевни радник, човек који је са много љубави и одушевљења први у нас приказао живот и људе

Косовског Поморавља“ (Цветановић, 2000: 30) Да је заиста тако умногоме поткрепује чињеница да је Зарија Поповић био учитељ познатом приповедачу Борисаву Станковићу. У својој „Историји српске и хрватске књижевности за школску и личну наставу“ Андра Гавриловић пише следеће редове о нашем учитељу:

„Зарија Поповић први је, с најбољим успехом, почео анализу душе Старосрбијанаца, кога је убрзо учинио предметом интересовања. Анализа је те душе вршена не само с љубављу већ и са свом пажњом која је необично срећно залазила у мисли и осећања једног света, историјском судбином упућеног у пуку повученост. Али када је књижевничка уметност тај притајен живот изазвала да проговори, онда се и видело и чуло толико лепоте и дирљивости да се поједине слике и моменти за свагда забораву отимају...“ (Гавриловић, 1927: 205)

Сликајући истините догађаје Зарија је раскошно описивао амбијент и психолошки профил својих јунака, здушно исказавши племенитост и духовност човека косовских предела. Он је, како наводи професор Цветановић, као прави и доследан реалиста, за своје главне јунаке узимао људе које је познавао, „људе од крви и меса“. Велики број његових приповедака је насловљен управо по именима Заријиних главних јунака: *Баба-Гаја*, *Сушка*, *Мишар Грк*, *Здравко Пројођеров*, *Вејка Димина* и друге. Он је, бивајући у жижи догађаја, одлично познавао психологију и менталитет овог живља, посебно Срба, али и Арнаута, како их је он називао. Истовремено је, као први учитељ из нашег краја уживао ванредно поштовање не само својих сународника него и великог броја Арбанаса па и једног броја Турака.

Вера заиста игра пресудну улогу у међуетничким односима кроз векове, она је та која људе дели, разликује. Ипак, само тако, љубоморно чувајући своју веру и предање у окриљу огњишта, српска раја је могла да опстане и сачува себе, ма колико то било тешко, веома тешко. Живот никада није мазио човека Србина који је живео и данас живи на овим просторима. У првој глави свог списа *Пред Косовом* (1899) која носи наслов *Пре Невесиња*, наш Зарија Поповић пише овако:

„Српски је народ после Косова тражио утехе једино у вери својој; задужбине његових владалаца, манастири и цркве са својим духовницима и свештеницима, са саборима и славама, с гуслама и усменим предањима, снажили су наду његову на повратак доба за којим је само уздахе слао небу. У насталоме ропству хватао се за сламку, тражио брата у хришћанину, ма се не крстио крстом са три прста само да Турчин није, одазивао се његову позиву, верујући у његова осећања.“ (Цветановић, 2000: 39)

Документаристички списи Зарије Р. Поповића показују да је, упоредо са вером, и косовска легенда битно одређивала психолошки профил и менталитет Старосрбијанаца. Србин Косовац је одувек косовски мит

доживљавао интензивније и емотивније у односу на остале своје када је погинуо цвет српског народа, дубоко је урезан у његову свест, без обзира где се он налазио. То је корен целокупне културне баштине који храни и љубоморно чува српско народно достојанство. Ова легенда је постала битно одредиште и главни стожер националног идентитета нашег народа широм света. Косовско наслеђе је интензивније наглашено код Срба Косоваца јер су остали да живе у ропству, на простору где се одиграла одсудна битка, истовремено и херојска и трагична битка. И не само то, ови крајеви Србије ослобођени су коначно од Турака тек 1912. године, што је утицало, како показује целокупно стваралаштво Зарије Р. Поповића, да се са више пијетета и емоција ови људи враћају нашој највећој националној легенди. То је и сасвим природни разлог што српски човек овог поднебља никад олако не говори о овој легенди. Она се чува скривена дубоко у души као нешто најсветије и изузетно и не да да се скрнави олако. Тим више јер се памти да је ту у њиховој близини, у Прилепцу под Златним брдом, рођен велики кнез Лазар. Зато је и наш приповедач Зарија Поповић, као одличан познавалац менталитета људи овог краја, дао до знања да косовска легенда овде живи као непресушна национална свест, али исто тако да ће тај човек ову легенду само изузетно поменути и ставити у први план једино у тренуцима јаког емотивног набоја. Тако, пред други српско-турски рат, када су Срби морали да служе турску војску, они су међу собом овако коментарисали:

“Зар ми као турски војници да се бијемо с браћом Хришћанима? ... Та ми баш с Турцима има да се бијемо, да пречишћавамо косовске рачуне ...!” (Цветановић, 2000: 35)

Окосницу приповедачког опуса Зарије Р. Поповића чини величање моралних вредности унутар патријархалне српске косовске породице. Својим реалистичким сликањем живота косовских Срба наш писац жели да скрене пажњу ондашњем кнезу на патње нашег народа под турском влашћу. Било је то време када су из дана у дан падале „рисјанске главе“, то је и доба јунакамајки, које снагом материнске љубави бране свој народ. Заријин архаичан књижевни говор проткан је оном скривеном, нераскидивом нити која га чини увек актуелним и непролазним, будући да се косовска драма неизоставно понавља, са свим својим заплетима, кулминацијама и отвореношћу.

Општа је и прилично јасна ствар да се на Косову вековима све дели на два међусобно искључива дела: на оне који имају власт и сва права – муслимане (Турци и Арнаути) и оне који немају никаква права, који живе у ропству – православна раја (Срби). Али, бивало је и периода када такви екстремни односи у свакодневној комуникацији нису били увек примарни. Глобално гледано, Срби су били у изузетно тешком и подређеном положају, трпели су зулуме у немирним годинама, најчешће од Арнаута. Али је свакодневни живот чинио своје, па је било и добрих комшијских па чак

и пријатељских односа, поштовања и међусобне помоћи међу Србима и Арбанасима. Подела по религији и језику која је за српски народ, у тешким временима, значила и тврдокорно чување свога националног бића, дубоко је одређивала и омеђивала свест свих на овом простору. Једни за друге су били *неверници, нечисти и њрљави*. Све је подређено тој подели: док Срби сневају сан о слободи и доласку ослободилачке војске, муслимани желе да задрже постојеће стање.

У свом реалистичко-документаристичком стилу Зарија Поповић је описао како је српски народ у Косовском Поморављу са изузетним одушевљењем и великом љубављу сањао о мајци Србији и српској војсци, која коначно треба да их ослободи од турског ропства и врати правој и јединој отаџбини Србији. Она је била и данас остала мајка спаситељица, која доноси мир и срећу српском човеку али и сваком другом поштенем и честитом на овом простору. Ево неколико наслова приповедака у којима Зарија исказује наведена осећања: *Српска дорија, Кућа Свештој Саве, Сузе, Нови Синђелићи, Без цара, Њејова вера, Адамско колено, Поврајшак, Чекање, Проклејсјиво, Божја воља, До издисаја...* У њима је приказано време тешког турског ропства, када је Србија, као матица, идеализована до неслућених размера који су понекад попримали елементе наивности. Посебно је српска раја Србију доживљавала као доказ да се може изаћи у свет уздигнута чела, задовољног погледа, да се у тешким временима не крије српско име и српски род. Вековна судбина и истина српског живља на овим просторима је да се редовно повлачи у себе и да из себе и своје вере црпи снагу за опстанак, да се пресабира шта му је чинити и да ли сме да чека повратак ропства. Тешка турска реч зулум којом су нас стари опомињали и подсећали на немирна времена, као ехо одзвања у свести човека овог поднебља.

„Косовска легенда, која чини темељ целокупне културне баштине Косова, битно је утицала да се народно достојанство сачува и негује све до наших дана. Она је постала битно одредиште и главни стожер националног идентитета нашег народа, ма где он живео. Не ради се о неком сећању, нити о тражењу оправдања за губитак слободе и скоро петовековни мрак. Насупрот, ова легенда је надрасла све оно што представља тренутни захтев времена – она је постала и остала оно што објашњава и одређује српског човека као део његове националне и духовне свести и спознаје.“ (Цветановић, 2000: 34)

Зарија није могао да мења оно што је долазило и што је неминовно одредило његов даљи живот. А долазило је оно како се међу народом каже „опет Јово-на-ново“, поновно ропство, страдање, живот у страху или бежање уз српску војску која се повлачи. Писцу није лако да се реши како ће и шта да уради, утолико пре што му људи јасно саветују да не сме да чека Турке, јер је био много ангажован око помоћи српској војсци, па ће га стићи

освета и можда оно најгоре – смрт. Детаљи описа повлачења српске војске и народа у уметничком делу Зарије Поповића личе на филмске секвенце: мајка са дететом у колевци, мушкарац бос, води козу која неће да иде, а он почиње да плаче од јада што му сво благо остаје; старац води мало дете које брише сузе; избезумљена жена, којој су отели мужа и брата, чупа косу и удара се у груди, испадају путем виљушке и „ложице“ из на брзину натоварених кола... И тако редом, истините слике бежања, када се човек спасава и носи само оно што му је најпотребније за далек пут. Други део ове слике говори о онима који остају на милост и немилост турске власти, приклањајући се поново рошству, јер, како овдашње становништво говори када се нађе у невољи: „небо је високо а земља је тврда“. У тим тренуцима многи се уздају у пријатељства и заштиту кога Турчина или Арбанаса, како нас обавештава наш писац. Заиста, жалосна слика утемељена на општем јаду, болу и тешкој тузи на којима се још само храни преостала нада да није још увек све изгубљено.

По одласку из свог родног града и све до краја живота Зарија Поповић је остао добровољни заробљеник и заљубљеник у свој завичај. Никада није преболео Мораву свог детињства и младости и првог учитељевања. Понео је живу слику живота и обичаја коју је преточио у свој обиман приповедачки опус где ће детаљно и реалистички са елементима фолклора, посебно везаним за обичаје и народну уметничку реч, проговорити о својим суграђанима. Имао је етнографског талента да дочара атмосферу, градску кућу а највише оно што се догађа у дворушту, унутар високих зидина. Наиме, веома драга тема нашег учитеља и приповедача Зарија Поповића је био патријархални морал у варошима и селима Косовског Поморавља, који доминира у његовим приповеткама. Приметно је да су његови најчешћи ликови заправо женски. Углавном је реч о мајци која се жртвује за своју децу... Збирку приповедака Тамнине (1989) Зарије Поповића приредио је, његов нешто млађи завичајац, проф. др Владимир Цветановић, поводом 600 година од Косовске битке. Приређивач је дао тај архаични наслов овим приповеткама јер оне сликовито и симболично приказују људске судбине косовског поднебља, праћене страховањима, слутњама, неизвесношћу и надањима, како на јави тако и у сновима. И заиста је тако, као понекад кад у мраку никне диван цвет, окосницу Заријиног приповедачког опуса чини величање патријархалне српске косовске породице. Својим реалистичким сликањем живота косовских Срба Зарија Поповић жели да скрене пажњу ондашњем кнезу и мајци Србији на патње Срба под Турцима. Приповетка *Неоилакани њроб* са својим снажним емотивним нарацијама и патетиком којом делује на читаоце, може се равнати са снагом, дубином и лепотом грчке трагедије. У њој Зарија Поповић слика оне дубоке бразде које рањавају српску душу док, под још свежим ожиљцима, трага за својим избављењем.

Плодна моравска равница вековима привлачи људе с разних страна, нација и вера, што се као на каквој шареној ливади, таласају са свим својим немирима.

Смисао једне афирмације стваралаштва Зарије Р. Поповића биће испуњен уколико његов аутентичан говор допре до наше савести. Зато је можда најбоље да, на овом месту, прикажемо макар један скраћени извод из прве приповетке *Тамнина – Неоилакани њоб*, тј. пустимо да нам наш приповедач непосредно исприча једну уистину тешку драму:

... Кроз лишће на дрвешу испред чардака њобди се један зрачак, засја на челу Миштрину, сјуси се на јолеми дукаш на њудима њеним и разасу по шареном њкиву на разбоју. А за разбој на чардаку Миштра њек села беше, њрекрстила се и у десну руку узела мењик, а левом се њружила за дрдила... Тако она рани свако јуњро, хииајући да шиио више уњради докле сунце није освојило...

И њређе је ранила, док јој Марко био жив, али није одмах за разбој седела, већ по кући сњремала да најњре њења, мужа, дочека кад усњане, да ња њодвори и да ња у чаршију испраиши. А сад усњаје да њуђе ради, да за књер и себе заради.

Миштра је на њласу са својих радова на разбоју... Њене дошче њаковачке на којима су изведене живоишне шаре од њамука алеве, њлаве и друњих доја чувене су по целом Гњилану... Јесњ, јесњ, злањне су руке њене...

Има више јодина како су се насњанили у Гњилану. Осим разлоња шиио у Гњилану није било ниједноња кујунњије намеру њихову да се из Пењи уклоне њојачавала је и једна велика њородична њењријањносњ. Сесњра Миштрина поњурчила се. И да је њо учинила по невољи, њрисиљена, њреварена, не би њо необичан случај био, ње им њако њешко ни њадало не би, али је она њред влашћу изјавила да драњовољно најушиња веру своју.

Те срамоње они, необично осењљиви, нису моњли њодносињи и њод њим њрекором нису моњли осњањи у Пењи...

Међуњим на челу Маркову и Миштрину виђале се добре, дубоке добре, које у њешки ударци судбине њихове резали. Њихов је дом често смрњи њоходила и већ је неколико хумки над њородом њиховом у њробљу њњиланском. Хумке су мале и још свеже, јер их и сада још влаже њорке сузе мањерине.

Сва им је уњиха њихова јединиња Милица, у коју су с необичном њежношћу очи уњирали, над којом су са сњрењњом у души лебдели. Зайњо су је и обасњали свом милошњом уцвељена срња родњиљска.

Оделом се издвајала од остале дење, врсница својих. На њеном широком челу свањда се сијао дукаш, изнад којња је њанки мафезињ њлаву њовезивао као чајка, обухвањајући донекле дуњачку њлењеницу бујне црне косе... (Поповић, 1989: 5-7)

Наведени редови из *Тамнина* сведоче о томе колико снажно, јасно и живо, кроз ово једноставно и искрено приповедање, извире скривени мозаик хришћанске вере и културе, дубоко уткан у душу „обичних људи“ – Старосрбијанаца из Косовског Поморавља.

АТАНАСИЈЕ УРОШЕВИЋ (1898-1992)

Атанасије Урошевић је био дубоко привржен родном завичају, Косовском Поморављу и целокупном косовском завичају коме је посветио највећи део свог научно-истраживачког рада у области антропогеографије и сродних дисциплина, етнографије, културне историје, демографије и томе слично. При том раду се испојила једна срећна синтеза изворних особина његове личности – темељитост, постојаност, реалистичност и објективност као и опрезност према сваком податку непроверене тачности, са методологијом истраживачког рада Џвијићеве антропогеографско-етнографске научне школе и сопственим методолошким доприносом на плану њених онтолошко-епистемолошких основа. Другим речима, када је реч о доследности примене Џвијићеве научне методе његово прегалаштво је усмерено како на проблеме и факта који су у служби научног објашњења и сврхе (не троши се драгоцено време на прикупљање чињеница које ничему не служе), тако и на усавршавање постулата Џвијићеве научне школе што претпоставља методолошку креативност и превазилажење пуког слеђења методолошког обрасца. Уместо тога, Атанасије Урошевић гради своју научну парадигму коју развија до перфекције тако да у његовим научним радовима нема непоузданих уопштавања већ изванредног проницања у скривене и тајновите дубине етнокултурних и антрополошких појава на подручју Старе Србије.

Атанасије Урошевић је, поред генетске, духовне и радне привржености родном завичају, интимно био везан за Скопље и тај српско-македонски градски мултикултурни амбијент. За Филозофски факултет у Скопљу и Скопско научно друштво, као и његов Гласник који је окупао југословенску и руску (емигрантску) интелектуалну елиту и био један од најугледнијих научних гласила на Балкану, везује се Урошевићево научно дело настало између два Светска рата и почетак универзитетске каријере. Наиме, још као студент географије и етнологије на Филозофском факултету у Скопљу, уз подршку професора Петра С. Јовановића и Српске краљевске академије започео је и развијао антропогеографска проучавања која су крунисана докторском дисертацијом и монографијом о Горњој Морави и Изморнику. Ово научно дело је сврстано међу узорна дела трајне вредности у целокупном истраживачком опусу српске антропогеографске школе којим је утемељен међуратни период етнографских истраживања Косова и Метохије.

У ратном периоду од 1941. до 1945. године Атанасије Урошевић је као резервни официр Југословенске војске допао немачког заробљеништва, што га је спасло избеглиштва пред бугарском окупацијом и анексијом. Међутим, такве прилике током Другог светског рата, као и послератне промене у државно-политичкој организацији социјалистичке Југославије, нису га удаљили од његове научне мисије. Напротив, Атанасије се одазвао позиву нове

власти да помогне код развоја македонског универзитетског центра, посебно Природно-математичког факултета и његове Катедре за географију, прихвативши се и мисије оснивача Географског друштва Македоније. У периоду активне и успешне каријере на Универзитету „Кирил и Методиј“ у Скопљу (1946–1964) држао је наставу из више предмета и написао уџбенике из Физичке географије (1952), Хидрографије копна са лимнологијом (1954) и Картографије (1964). Од почетка шездесетих година прошлог века, па до краја живота 1992. године, Атанасије Урошевић је своју научну делатност везао за Српску академију науке и уметности, њено Одељење друштвених наука, Српски етнографски зборник и Етнографски институт. Урошевић, на тај начин, представља драгоцен мост успешне сарадње двају универзитета, захваљујући његовом истанчаном смислу за мудру процену друштвено-политичких прилика. Предано и честито је извршавао поверене му мисије и стоички подносио преломне тренутке који нису нарушили његов морални и научни интегритет ни онда када је пред провалом албанског национализма тихо напустио Приштински универзитет на коме је по патриотској и професионалној дужности покушао са допринесе развоју географске наставе и науке. У Урошевићевим научним делима и стилу нема никаквих трагова националистичких заноса и интерпретација етничких процеса, напротив, само изванредних запажања и објашњења карактерологије како Срба старинаца тако и досељеника Црногораца, Херцеговаца, Арбанаса, Латина, Турака, Черкеза, Цигана и других ентитета у косовско-метохијском мултиетничком и мултикултурном друштву (Радовановић, 2009: 10). То је очигледно у његовим радовима посвећеним етничким кретањима наведених националних ентитета у којима Атанасије исте помиње са „ови наши Арбанаси“ или „наши Латини“.

У претходним редовима само су назначене области научног истраживања у којима се кретао Атанасије Урошевић, што нас обавезује да се детаљније посветимо дефинисању широке и разнобојне лезе његовог стваралаштва. Оквире у којима се креће научни опус нашег академика представљају физичко - географске и антропо - географске прилике као и антрополошко етнолошке специфичности које се везују за области и насеља тадашње јужне Србије. Када је реч о општим темама и приликама Урошевић, поред главних географских карактеристика, најчешће говори о етничким процесима и променама на Косову током турске владавине као и о међусобним утицајима и односима етничких група у косовској котлини у прошлости. Тим поводом можемо издвојити неколико наслова његових радова и књига: *Госпојримство и јоспољубје у њиланском крају; Први турски сјахилуци на Косову; Учесће месној сјановништва у завођењу сјахилучкој сјистема; Издајство косовских Бабушана; Сјара црнојорско-херцејовачка досељеничка сјуруја на Косову; Ајрарна реформа и насељавање.*

Веома честу и инспиративну тему Урошевићевих истраживања чине питања из друштвене и културне историје, како православаца тако и католика и муслимана на Косову и Косовском Поморављу. У овом тематском подручју истраживања значајно је издвојити следеће наслове: *Прва школа за наше католике у Лейници; На чијим је развалинама постоји садашња римо-католичка црква у Јањеву?; Из животиња католичких градова Јањева, Лейнице, Новој Брда и Трејче у XVI веку; једна занимљива молба дубровачких грађана са Косова јави Грину XIII*. Ипак, његова проучавања православних обреда прослављања крсног имена или славе код хришћана у гњиланском крају, Горњој Морави и Изморнику представља прави пример минуциозног проучавања обичаја и традиционалне хришћанске културе у богатом научном опусу Атанасија Урошевића. Тој оцени у прилог говоре поред осталих следећи радови: *Најстарије светосавске свечаности у Јужној Србији; Светојошићница цркве у Вучијерну; О манастиру Убоицу и бројни други*.

Значајно је навести да академик Атанасије Урошевић у оквиру својих антропо - географских монографија вароши, варошица, села и читавих области на Косову даје детаљан преглед распрострања Срба православаца и католика, староседеоца и досељеника по областима, крајевима и жупама. Ове монографије чине језгро научног стваралаштва нашег академика: *Косово (Косовска котлина); Горња Морава и Изморник; Новобрдска Крива Река; Шариланска Жупа Сиринић; Лаб; Вучијернска (Бајторска) Шаља; Качаник; Гњилане; Урошевац, варошица на Косову; Јањево; Приштина у прошлости и сада; Косовска Мишковица; Лиљан – антирло - историјска истраживања и О ишчезлом селу Куманову на Косову*. У наведеним антропо-географским монографијама, поред осталих ентитета (Турака, Цигана, Черкеза, Читака, Јевреја–Израелићана и осталих) значајно место припада проучавању Арбанашког становништва, његовог миграционог порекла и његове племенске (фисне) структуре. Поре тога, о пореклу Арбанаса и њиховом досељавању на Косово академик Атанасије Урошевић је написао и посебне радове и прилоге. Навешћемо наслове неких од њих: *О племенским особинама Арбанаса на Косову и преношењу племенских имена на друго становништво; Колико је полуномадско становарење Албанаца утицало на етнички поремећај Косова; О арбанашким фисовима у Јужној Србији. Из животиња наших Арбанаса; Осмајрачнице на арбанашким кућама и дворишним градама*.

О етничким процесима и променама на Косову, током вишевековне турске владавине као и о међусобним утицајима, односима и мешању разних етничких група у косовској котлини у прошлости, академик Атанасије Урошевић говори углавном у општим деловима својих монографија. О Србима из Косовског Поморавља, попут Јована Цвијића, говори као о људима тужног израза лица, као последице тешког живота и трпења вишевековног ropства, потчињености и зулума. У таквој животној притешњености и оскудици

слободе једино су могли, на кућним огњиштима, певати јуначке народне песме о косовском боју и на тај начин, баштинити и чувати све српске историјске традиције о Косову. На овом месту Цвијић наводи разлику између Горњоморавца који су били сувише потлачени и као да су изгубили сваку отпорност, док су се Изморничани или Доњоморавци „боље држали“, јер су живели сконцентрисано у великом броју српских села, те су били отпорнији, жилавији и бунтовнији. Последица тога је да се у овим селима Албанци нису могли насељавати. У Урошевићевим делима превладава једна општа констатација да је „осамљени Србин“ могао своје имање сачувати од отмице а пуки живот од погибије, само под условом да се „помуслимани или поарнаути“. (Урошевић, 1935: књига 28: 5–6) Српско име за Арбанаса је постало синоним за бунтовника, „кога треба сатрти, и свим се силама кидисало на српски живаљ“. (Урошевић, 1935: књига 28: 5–6) Да се не би олако схватило како Срби нису пружали отпор Арбанашком надирању и да је тај продор Арбанаса у српско становништво текао лако, говоре резултати Урошевићевих етнографских истраживања у области Горње Мораве и Изморника. Наиме, он наводи предање да су Арбанаси приликом својих првих досељавања затекли у том крају слободне и храбре људе (хајдуке, харамбаше, барјактаре) који су спречавали њихово насељавање. Међутим, све је то, због непостојања племенског заједништва, било недовољно да се у целости одбрани национални и верски идентитет Срба на овим просторима. У том почетном, као и у доцнијим одупирањима Срби су, у одбрани својих имања, западали у крв са Арбанасима. У почетку, дакле, нису лако попуштали, већ су у одбрани својих имања и убијали отмичаре. То се дуго продужавало, јер сви узроци исељавања српског становништва ових области, као бежање од крвне освете..., у већини случајева су настали приликом овог браћења своје очевине. Но ово су били отпори појединаца и они нису могли да спрече арбанашко продирање. Срби ових области, без племенских и братственичких организација, нису ни могли давати јаче и заједничке отпоре арбанашком продирању, док су се Арбанаси, ширећи се на исток, увек ослањали на своја племена и братства у залеђини. А са све већим досељавањем и прираштајем Арбанаса Срби су постајали све слабији и мање отпорнији. Српског живља је стално нестајало, исељавало се и најзад се дошло до тога да је он готово потпуно опкољен.

„Узроци поисламљивања Срба... су различити, али углавном сви потичу од њиховог јаког додира са Арбанасима. Најчешће се наводи да се у ислам прелазило пошто су им се у село доселили Арбанаси... Ту се свакако подлегло наговарању и правољавању, па у појединим случајевима и угледању на саме Арбанасе, али је, без сумње, било прелаза у ислам да би се тако, ступањем на исту ногу са појединим арбанашким суседима, спасили од њиховог насртања или бар успешније бранили од њега... Као последица поисламљивања српског живља... дошло је поарбанашавање тих поисламљеника,

пошто се њихово поисламљивање вршило у арбанашкој средини... Брачне везе које су поисламљеници потом као муслимани морали одржавати само са Арбанасима или раније поисламљеним и поарбанашеним Србима чиниле су да се у њиховом кућама заводи арбанашки језик. И то је ишло доста брзо, јер су арбанашки језик знали одрасли мушкарци, а женидбама са Арбанаскињама, тај се језик преносио на децу и остале жене“ (Урошевић, 1990: 10–13).

„Срби, поред тога што су се по вери изједначавали са раније поарнаућеним сународницима, морали су такође примити језик и остале спољашње одлике. Многи су се утврђивали да што пре прођу у праве Арнауце. Сва истраживања показују да је од поарнаућених Срба (Арнаутаца) тешко искамчити традицију о њиховом српском пореклу. Не свиди се поисламљеном и поарнаућеном Србину да призна да је, по ономе како по народној оцени изгледа, отпадник вере и народног имена... Забележено је казивање да ће Арнаути пре своје порекло довести до Јевреја, него што би признали да су српског порекла. Девојка или жена уграбљена па преведена у ислам и поарнаућена, стиди се да призна да је тако било с њом; а и не сме то да каже од својих нових укућана. Штавише ни њеним православнима, није право да признају да им је девојка или жена уграбљена. О томе се може сазнати само од Хришћана који су оданде избегли и који знају како је уистину било“ (Урошевић 1935, књига 28: 5–6).

У ред знаменитих Срба Косовског Поморавља који су оставили видног писаног и просветитељског трага у најновије време а који и данас делују и стварају у свом завичају као и у расејању спада стотинак афирмисаних ствараоца и заљубљеника у свој завичај: Горњу Мораву, Изморник и Новобрдску Криву Реку. Завичају се не могу окренути леђа и не може му се рећи збогом заувек. Човек се прилагоди другој средини али га унутрашњи зов завичаја, повратак у оно исконско, до краја одређује (Станковић, 1994: 12). На тај начин наши просветитељи и ствараоци, паралелно са свештенством и народним стваралаштвом, својим искреним, једноставним и јасним певањем, пришевањем и научним истраживањем, граде духовни мозаик дубоко уткан у душу „обичних људи“, Старосрбијанаца из Косовског Поморавља.

ЛИТЕРАТУРА

- Гавриловић 1927: Андра Гавриловић. *Историја српске и хрватске књижевности*. Београд.
- Ђорђевић 1984: Тихомир Ђорђевић. *Наши народни животи*. Београд: Просвета.
- Марковић 1969: Миша Марковић. *Народна лирика жује*. Крушевац: Багдала.
- Милеуснић 1999: Слободан Милеуснић. *Светишње Косова и мейхохије*. Нови Сад: Православна реч.
- Минић 2020: Весна Минић. *Инијеграјивна настава у савременој основној школи*, у часопису *БАШТИНА*, главни и одговорни уредник Драган Танчић, свеска 50, Приштина-Лепосавић: Институт за српску културу.

- Милојевић 1881: Милош С. Милојевић. *Наши манастири и калуђерство*, Београд.
- Поповић 1989: Зарија Р. Поповић. *Тамнице: слике из живота Срба косоваца, њоводом 600 година од Косовске битке*. Горњи Милановац: Дејче новине.
- Поповић 2018: Бранкица Поповић. *Филозофија феникс птице. Етички аспекти косовске драме*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Радовановић 2009: Милован Радовановић. *Реч иреређивача у Атанасије Урошевић, О Косову, градови, насеља и друш антропогеографски системи*. Београд: Народна и универзитетска библиотека Иво Андрић: Приштина.
- Станковић 1994: Богомир Б. Станковић. *Српски венац Косовској Поморавља*, Ниш: Градина-Просвета.
- Цветановић 1981: Владимир Цветановић. *Књижевни трагови у прошлости Косовској Поморавља, у часопису ОБЕЛЕЖЈА, бр.1*. Приштина: Јединство.
- Цветановић 2000: Владимир Цветановић. *Зарија Р. Поповић. Живот и дело*. Београд: Народна и универзитетска библиотека Иво Андрић: Приштина.
- Урошевић 1935: Атанасије Урошевић. *Горња Морава и Изморник. Насеља и порекло становништва*. Књига 28. Београд: САНУ.
- Урошевић 2009: Атанасије Урошевић. *О Косову градови, насеља и друш антропогеографски системи*. Београд: Народна и универзитетска библиотека Иво Андрић: Приштина.
- Урошевић 2006: Атанасије Урошевић. *Косово* Поновљено издање. Београд: Народна и универзитетска библиотека Иво Андрић Приштина. Завод за уџбенике и наставна средства Београд.
- Урошевић 1990: Атанасије Урошевић. *Косово*. Приштина: Јединство.
- Hauzer 1966: Arnold Hauzer. *Socijalna istorija umetnosti i književnosti I*, Beograd: Kultura.
- Šiler 2007: Fridrih Šiler. *O lepom*, Beograd-Užice: Grafo plast.

Brankica V. POPOVIĆ

MOSAIC OF ORIGINAL CULTURAL VALUES OF SERBS
OF THE KOSOVSKO POMORAVLJE

SUMMARY

Custom, as a social phenomenon, first and foremost refers to the presence of an order and a morality in a community of people, which presupposes a predetermined rule, behavior and respect for its specific unwritten laws. Specific characteristics and manifestations of interpersonal relationships and behavior are visible in community speech, creativity and artistic expression, architecture and culture of housing, their manner of dressing and their festive costumes, as well as in the veneration of family, church, school and other holidays and events. The richness and diversity of such characteristics and customs becomes a criterion for the development of the ethical consciousness of a society, a person or a family, as well as a measure of the level of their culture. The freedom of a moral person is reflected, in addition to good will, in the correct attitude and understanding of ordinary manifestations and the emotions of members of one social community conditioned by them. Each culture develops its own spiritual and material heritage and thus defines its identity and character, as its own way of understanding the world. The Serbs of Kosovsko Pomoravlje are dedicated guardians of all Serbian historical traditions, especially those about Kosovo. On that fateful task, they regularly had support in their church and clergy, as well as in the dedicated work and creativity of their teachers, such as Zarija Popović and Atanasije Urošević.

Key words: culture, art, folk creation, freedom, Kosovsko Pomoravlje, Draganac, Zarija Popović, Atanasije Urošević.